

Катерина ЮДОВА-РОМАНОВА

З ІСТОРІЇ МАСОВИХ СВЯТ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ: ДАВНІЙ ЄГИПЕТ, ШУМЕР, ДАВНІЙ ВАВИЛОН, АССИРІЯ

Стаття присвячена вивченню особливостей масових свят у контексті соціально-культурного розвитку Давнього Єгипту та Дворіччя. Автор систематизує знання про масові свята у цих історико-культурних регіонах, їх роль в розвитку цивілізації, порівнює особливості організації і проведення.

Ключові слова: масове свято, театралізована процесія, святкова церемонія, релігійна містерія, Давній Єгипет, Шумер, Давній Вавилон, Ассирія.

© К. ЮДОВА-РОМАНОВА, 2013

ISSN 1028-5091. Народознавчі зошити. № 5 (113), 2013

Передня Азія (Південно-Західна Азія, Західна Азія) і Північна Африка стали осередками перших світових цивілізацій. Майже одночасно в долинах Тигру і Євфрату в Азії та в долині Нілу в Африці на межі IV—III тис. до н. е. виникли перші цивілізації з диференційованими формами ідеології, культури, політики, державності. З'являються такі форми людської духовності, як філософія, релігія, право, мораль, мистецтво. Значне місце в культурному житті соціуму займають масові свята і обряди.

Системоутворююче місце в культурі давніх єгиптян та народів Дворіччя займали міфи і релігія. Вони і визначали місце та роль масових свят у житті соціуму. Завдання нашого дослідження — систематизація та компаративний аналіз святкової традиції у Давньому Єгипті та Дворіччі: ідеологічне спрямування масових свят, міфологічне підґрунтя, художньо-естетичні засади, принципи організації і проведення тощо.

На жаль, фундаментальних мистецтвознавчо-історичних досліджень, присвячених масовим святам цього регіону, немає. Єдиний в Україні навчальний посібник з історії масових свят А.П. Обертинської [6] залишає поза увагою цей важливий культурно-історичний період в розвитку людства. Наше дослідження ґрунтується на зібраних матеріалах, які здебільшого знаходимо в культурологічних, історичних, театрознавчих дослідженнях: В.К. Афанасьєвої, В.І. Авдеєва, О.Ю. Клековкіна, І.С. Ключкова, С.М. Крамера, Леслі дю С. Ріда, Л. Любимова, Л. Матвєєва, А. Матъє, М. Мелларта, Д. Опенхейма, К. Сазонова, А.Л. Струве, В.В. Токарева, Б.А. Тураєва, Edward Mcnall Burns, Robert E. Lerner, Standish Meacham та ін.

Споконвіку кожен народ, що жив у долині Нілу, мав свої вірування й поклонявся багатьом різним богам, згодом майже кожне місто Єгипту мало своїх богів. На честь богів будували храми, проводили свята, якими опікувалися жерці¹. Найвищою релігійною посадою вважалася посада верховного жерця — слу-

¹ З найдавніших часів завжди напівголодні люди, керуючись первісною логікою, були переконані, що найкоротший шлях до прихильності «духів» — через шлунок. Тобто перш за все «духів» необхідно було частувати. Спершу це робив кожен на свій розсуд, згодом утворився прошарок людей, які краще від інших могли приготувати і згодувати «духам» їжу. Первісно їжа називалася жертвою (від жерти), звідси професійний годувальник «духів» дістав найменування жерця [4, с. 7].

ги бога. Ним часто виступав сам фараон, він же призначав верховних жерців храмів.

Єгиптяни вшановували богів, будуючи храми та влаштовуючи свята. Служителі храмів, жерці опікувалися організацією ритуальних дійств. Те, що в Стародавньому Єгипті був театр, часто заперечується, оскільки в єгипетській культурі театр не стає видовищем, а, базуючись на віруваннях, стає детермінантою соціально-політичного і культурного розвитку. Натомість, стосовно давньоєгипетської драми вченими частіше застосовуються такі терміни, як ритуальна драма, церемоніальна драма, святкова драма, танець-драма, які більше відносять до категорії культу, ритуалу, танцю, видовища, пластичних мистецтв, музики або риторики. Загалом же втіленням театрального дійства в Древньому Єгипті було свято. Святкові релігійні драми переповідали міфи, в яких йшлося про життя богів, створення світу та держави. Найперші письмові свідчення про святкові вистави належать до епохи Четвертої Династії (бл. 2600 р. до н. е.) [2, с. 508].

Дати єгипетського святкового календаря ознаменовували події міфологічного, політичного, астрологічного характеру, або узгоджувались з циклами природи чи сільськогосподарських робіт.

Розпочинався святковий календарний рік з Нового року. Свято припадало на 19 липня, коли сходила зірка Сиріус і розливався Ніл². Більш за все інформації про святкування збереглося в храмі Хатор в Дендері та в храмі Гора в Едфу. В Дендері, де Хатор вважалась дочкою сонячного бога Ра, свято починалось за дві ночі перед початком нового року. Верховний жрець з чотирма пророками і жрецем-музикантом входив до «Зали Полум'я», де підіймав камінь, що закривав вхід до крипти. У крипти зберігався човен зі скульптурою Хатор. Жрець спускався до крипти, щоб виконати обряд очищення статуї богині. Після його завершення статуя «прямувала» до «чистої молитовні», яка знаходилась просто неба. Тут здійснювався обряд «покладання восьми корон», які приносили представники восьми богів Гермополя. Вночі напередодні Нового року проходила про-

² На основі астрономічних спостережень за зірками вже в III ст. до н. е. єгиптяни створили власний сонячний календар. За ним рік мав 365 днів і поділявся на дванадцять частин. Кожна з них мала по 30 днів. П'ять днів, що лишалися, додавали в кінець року.

цесія зі статуєю богині — її встановлювали в альтанці із опущеними фіранками. При появі перших променів фіранки розкривались і богиня могла з'єднатися із сонячним батьком і знову наповнитися магічною силою.

В Єгипті, аграрній країні, святковий цикл так чи інакше був пов'язаний з сільським господарством. Так, Свято Долини відзначалося у Фівах кожного року. Розпочиналося воно на новий місяць десятого місяця єгипетського календаря і продовжувалося десять днів. За часів фараонів Рамесидів³ це свято збігалося з другим місяцем літнього сезону шему⁴, перед збором врожаю. З цієї нагоди статуя Амона полишала Карнак і мандрувала храмами богів погребального культу, в західній частині Фів, а також до храмів померлих і обожнених фараонів. Статуя бога, встановлена на церемоніальному човні, переносилась на плечах разом зі статуями Мут и Хонсу до порту; за нею слідував і кортеж фараона, жерці, знатні вельможі й простий люд.

Впродовж свята віруючі приносили жертвовні дари своїм померлим родичам. В цей святковий час світ живих і світ мертвих складали одне нерозривне ціле. Свято Долини відзначалося до періоду правління Птолемеїв⁵. Згодом з'явилася традиція захоронення вельмож Єгипту поблизу місць, якими просувалась процесія.

Унікальним у своєму роді було свято Царського Ювілею чи Хеб-сед — церемоніальна драма відродження божественної сили монарха. За твердженням єгипетських і грецьких джерел, воно відзначалося вперше після тридцяти років правління монарха. Хоча відомі деякі випадки, особливо періоду Древнього царства, порушення канонів, які неможливо пояснити з точки зору історії. Магічною метою свята було оновлення фізичних сил літ-

³ Загальна назва декількох фараонів, що правили в Стародавньому Єгипті в епоху XIX і XX династій (1292—1069 рр. до н. е.).

⁴ Рік у єгиптян поділявся на три пори року по чотири місяці. Сезон розливу (19 липня — середина листопада) — «ахет», потім сезон звільнення від води (середина листопада — середина березня) — «перет» і сезон «шему» — збирання врожаю (середина березня — 19 липня).

⁵ Птолемеї — царська династія, що правила елліністичним Єгиптом в IV—I століттях до н. е. Заснована Птолемеєм I. При останній представниці династії — Клеопатрі — держава Птолемеїв була завойована Римом.

нього фараона. Ритуал церемонії передбачав похорон статуї фараона, яка символізувала старого фараона і спробу омолодження монарха. Ритуальна пробіжка фараона перед богами відбувалася на ділянці дороги, що огорожувалася стовпчиками і гірками з каміння. Свідчення цього ритуалу були знайдені в погребальному ансамблі ступінчастої піраміди Джосера (XXVII ст. до н. е.), у дворі, розташованому в південній його частині, де святкувався Хеб-сед [9].

Єгипетські храми не були загальнодоступними — увійти до них могли лише жерці і фараон, прості ж громадяни не мали права ступити навіть на перший двір. Статуї були сховані всередині храмів. На свята статуї богів виносили із храмів, процесія йшла через все місто за його межі й поверталася назад, або їх переносили з міста в місто, щоб бог одного міста міг зустрітися з богом-дружиною або богом-сином. Такі свята мали характер масової народної релігійної процесії, протягом якої на зупинках розігрувалися драматичні дійства. Ця подорож, як і епізоди, що виконувались дорогою, відображали діяння богів і розтягувалася на кілька днів. Музика й танець були невід'ємним елементом дійства, як і драматична гра.

Наприклад, статуя Амона, що означає «схрищений», виносилась з храму винятково. Одним з таких випадків було свято Опет («Іпт» — скорочена єгипетська назва Луксора), яке почало відзначатися з часів XVIII династії Нового царства. Свято відбувалось один раз на рік, у другому місяці сезону ахет, і продовжувалось від двох до чотирьох тижнів. Кульмінацією свята була грандіозна процесія трьох фіванських богів: Амона, Мут і Хонсу, зображення яких несли з Карнакського храму до Луксорського, що називався «Південний гарем Амона». Під час процесії народ міг бачити земне втілення бога і вітати його щасливими вигуками [9].

Виконавці драматичних вистав — релігійних містерій — були членами храмової еліти, яка була на службі у фараона. О.Ю. Клековкін з приводу давньоєгипетських релігійних містерій зазначає: «Вже в перших єгипетських містеріях визначилися основні риси видовищ, які заклали основи мистецтва маніпулювання масами: неодмінною і найважливішою складовою частиною містерій завжди була тріумфальна процесія, в якій цар виконує роль

Іл. 1. Анубіс, бог бальзамування. Єдиний примірник давньоєгипетського шолома-маски, що зберігся. Отвори для очей під мордою давали змогу людині в масці бачити. Ілюстрація з книги [9]

головного бога. Саме ця частина виявляє найістотніший політичний жест великої містерії — ототожнення царя з богом, обожнення влади, оспівування земної влади як представництва бога на землі [...]. Фараон виступає одночасно у ролі замовника, героя, виконавця і — глядача, схвалюючи якого, підлеглі звітують про свою любов, покірність і прагнення виконувати його бажання. Відтак відбувається складний «сакральний обмін» між учасниками цього дійства» [3, с. 8].

Вже за доби Давнього царства в Єгипті були ударні, струнні та духові музичні інструменти, які, безумовно, застосовувалися в святкових церемоніях. Найдавнішим ударним інструментом були дерев'яні «калатала», якими відбивали такт. Пізніше з'явилися барабани різної форми та розмірів. Традиційним інструментом була арфа, яка мала форму лука.

Обов'язковим елементом драматичних релігійних вистав були маски тварин, які мали декілька натяків-символів: наприклад, маска шакала говорила про політичний союз Верхнього й Нижнього Єгипту, представляла божества південного міста Нехен, нагадувала про похоронні містерії, персоніфікувала бога бальзамування Анубіса (див. іл. 1). Алюзорність ма-

сок і вистав загалом зумовлювалась тим, що виконавці і глядачі мали спільні вірування.

Центрами шумерської культури були храми — здебільшого зикурати⁶, у верхньому приміщенні яких знаходилось святилище (де розміщувався ідол божества та проходили обряди). Найстародавнішими пам'ятками шумерської писемності, що дійшли до нас, став храмовий архів міста Урука. В ньому знайдено тексти літургійних драм — плачі про свої гріхи й уславлення богів, опис діяльності жерців при організації і проведенні містерій — матеріальні свідчення про зародження елементів театрального мистецтва в культурі народів стародавнього Двोरіччя.

Про поширення у Двोरіччі музики свідчить клинописна табличка із стародавнього міста Урагінт, на якій написані ноти ассирійської пісні — найдавніший, відомий людству, записаний музичний твір. На зображеннях шумерських майстрів можна побачити підтвердження використання музичних духових, ударних та струнних інструментів. Найпоширенішою була, очевидно, знайома і єгиптянам арфа. Були навіть спеціальні «будинки музики», де збиралися городяни для того, щоб долучитися до виконання музичних творів.

Об'єднання жерців розподілялась на багато (більше тридцяти) підгруп: бару — пророки, калу — співаки, пашиту — помазані, ашипу — заклинателі і т. п. Зауважимо, що до обов'язків калу — жерців-співаків належало виконання містерій. Саме тому вчені пропонують вважати їх першими відомими людству професійними акторами [10]. Храмові тексти дають можливість відтворити в уяві творчість жерців. Калу мали вносити насолоду в життя богів, супроводжуючи свої вокальні виступи грою на музичних інструментах, найголовніший з яких був «lilissu»⁷. Загалом багато інструментів, отримуючи магічну силу внаслідок маніпуляцій жерця, мали культове значення. На-

приклад, арфа, труба, барабан — використовувалися як засоби відлякування духів; тура зображала голос Бака (бога) чи Небесної корови. Розвиток музичного мистецтва спричинив розвиток музично-драматичного мистецтва [10].

Ритуальні театралізовані свята шумерів дослідники умовно розділяють на обряди і ритуали освяти, очищення, службові та погребальні. Серед ритуалів освяти згадується свято закладки першого каменя храму. На місці, визначеним головним жерцем, забивали кіл і заривали жертви. Кіл був символом запліднення землі богом. Таким чином, відповідно до віруваннями шумерів, на храм сходила божа благодать. Це вісь землі, хід на небо.

Це один обряд освяти мав на меті вселити божественну силу у статую божества після виготовлення або реставрації. В ньому брали участь лише жерці, які за допомогою магічних маніпуляцій наділяли її «силами». Її «оживляли» очі, вуха і уста. Таким чином божество оселялось у храмі. Статую вранці і ввечері з виконання ритуалів омивали і одягали під спів гімнів і молитов і супроводі арфи, флейти і барабана. Труба і барабан втілювали «глас» божества.

Містерії, присвячені богам, що виконувалися протягом свят, носили виражений музично-драматичний характер і включали в себе побутові сцени, ліричні пісні і плачі [10]. Шумерська містеріальна традиція пережила сам Шумер, знайшовши своє місце в культурі Вавилонського царства та Ассирії.

Цар Ассирії Ашшурбанапал (Ашшурбаніпал) (668—635 рр. до н. е.) дві з половиною тисячі років тому зібрав у своїй столиці Ніневії клинописну бібліотеку — найдавнішу відому в світі. Таким чином історія зберегла інформацію про святкування вавилонянами, а згодом і самими ассирійцями Нового року.

Описана на глиняних табличках розвинена система святкових ритуалів бере свій початок ще в шумерській культурі. Цикл шумерських святкових ритуальних заходів, основу яких складали драми-дійства, образно втілювали метафору «життя — смерть — життя». Ритуал являв собою статевий акт, який відтворював шлюбні відносини богині Інанні (Іштар) з богом Думузі і символізував відродження сил природи. Виконавцями театралізованого релігійного дійства були цар або будь-який відвідувач-чужинець («бог») і храмова жриця («богиня»).

⁶ Зикурат (також зіккурат) (від аккадського zīqurāt — вершина, зокрема вершина гори) — в стародавньому Межиріччі культова багатоповерхова споруда на чотирикутній основі зі сходами вздовж стін від поверху до поверху. Вавилонська вежа, або зикурат Етеменанкі — одна з найграндіозніших (вісім поверхів, висотою 90 м) споруд стародавнього Вавилона, символ сум'яття і безладу.

⁷ Ймовірно, схожий на тимпан і виготовлявся зі шкіри жертвовного бика [10].

Протягом дванадцяти днів свята влаштовувались грандіозні бенкети. Статую божества носили містом, освячуючи її присутністю вулиці. Перед нею співали гімни про створення світу і людини. Це шумерське свято, на думку істориків театру, кардинально вплинуло на формування сучасної театральної традиції [10].

Вавилоняни запозичили у своє віросповідання шумерських богів. Так у Дворіччі замість шумерського Енліля, найшановнішим богом вавилонського пантеону став Мардук — верховний бог-деміург (творець світу та людей), бог-герой. З XIV ст. до н. е. культ Мардука поширюється в Ассирії, але там йому протидіє місцеве божество Ашшур, який часто ідентифікується і замінює Мардука [1].

Згодом, у вавилонсько-ассирійській культурі свято переростає в розвинену систему ритуалів святкування Нового року. Дата святкування вавилонянами Нового року визначалася за зірками і припадала на день весняного рівнодення, першого числа місяця нісану (березень — квітень) і відповідала початку польових робіт. У цей день розпочиналась світла половина року під володарюванням світлого бога Мардука⁸.

У Вавилоні святкування тривало дванадцять днів, які вважалися священними: не дозволялося вершити будь-який суд, навіть карати дітей або рабів, не можна було працювати, і раб у ці дні ставав господарем⁹. Це були дні нестримного розгулу і свободи. Буйні веселощі, обжерливість, прелюбодіяння, блазнівські ігри, вистави ряджених, — царювали на вулицях Вавилону. Протягом свята відбувались урочисті церемонії, які чітко регламентувались від першого дня до дванадцятого.

Святкування розпочиналось з ритуального читання аккадської (вавилонсько-ассирійської) космогонічної¹⁰ поеми «Енума елиш» (*enuma elisch*) і продовжувалось протягом перших чотирьох днів із розігруванням містерій і драм на площах та у храмах, читанням поем, віршів, розповідей міфів і легенд. Метою заходів було художнє ствердження і моти-

вування права бога-деміурга Мардука на панування над усіма древніми богами і всесвітом не тільки на основі законного правонаступництва, але й за правом найсильнішого.

Вранці на п'ятий день святкування з храму бога Езіда в Борсіппі¹¹ до храму Есагіла¹² у Вавилоні вирушала урочиста святкова ритуальна процесія. Спочатку Мардука везли в човні каналом вздовж священної вулиці Айбур-Шаба (Айбуршабу) — «Дорога процесій»¹³. Потім цей корабель ставили на колеса, і він їхав святковою дорогою до головного святилища міста Вавилону. Цей візок-корабель, на якому бог Мардук перепливав світовий океан, називався «карнавалом» (*car naval*). Одночасно до Вавилону зносили ідолів інших богів. При святкуванні особливого ритуального значення набував вогонь.

Після облачення статуї виконувався ритуал жертвопринесення. Палили ладан, кропили благовонним кипарисовим маслом, на жертовник поклали вершки, молоко, м'ясо, фрукти, вино. Освячена дотиком до статуї їжа, подавалось на стіл царю, жерцям і служителям храму.

У цей день у стародавньому Вавилоні розігрувалися містерії з життя бога Мардука. Найпоширеніша з них розповідала про те, як темні сили захопили бога і заточили його у підземне царство всередині гори. Тут його катували, кров заливала його обличчя та одяг. Занепокоєна відсутністю чоловіка богиня Сарпанітум вирушила на його пошуки. Після довгих блукань вона знайшла підземелля, де утримували Мардука та звільнила його [8, с. 17—18]. Містерії, що розігрувалися в Новий рік, на п'ятий день, супроводжувалися плачем, риданнями та вті-

¹¹ Езіда — головний храм, присвячений Набу, богу писемного мистецтва, хранителю і писарю «таблиць долі», синові Марука; шедевр давньосхідного мистецтва.

¹² Есагіла, Есагіл (шумерськ. «дім піднятої голови») — храм і священна територія, присвячені Мардуку, богупокровителю Вавилону. Вавилоняни називали святилище «Дім заснування небес і землі».

¹³ Завдяки археологічним розкопкам було відкрито цю священну дорогу — найвеличнішу на той час у світі. Її побудували для перевезення вантажів і пересування людей. По ній, вважали вавилоняни, проходив і сам бог Мардук. Ширина вулиці становила 23 м. Вона мала складну будову: на цегляний настил було покладено асфальт, а зверху вапнякові плити, прикрашені червоним каменем. Обабіч дороги здіймалися в небо високі мури, з яких загрозливо дивилися 120 левів із жовто-червоними гривами.

⁸ У Біблії Мардук згадується, як Меродах, а греки отожднювали його з Зевсом, римляни з Юпітером — царем богів, богом грому і блискавки.

⁹ Згодом аналогічна традиція простежується і в Стародавньому Римі при святкуванні Сатурналій.

¹⁰ Космогонічні міфи — міфи про створення Всесвіту.

лювали біль всіх присутніх за Мардуком, який знаходився під арештом у підземному світі.

Окрім містерії перед статуями виконувались епічні балади, вистави з танцями, музикою, навіть цирковими номерами. Таким чином, в обрядах простежується зародження елементів театрального мистецтва при певній їх секуляризації — демонстрація в храмі «світських» сцен, танці, циркові елементи, ряджені [10].

Шостий день вважався покаянним. Кожний учасник обряду, включаючи правителя, мав покаятись перед богом у скоєних гріхах протягом минулого року, посипаючи голову попелом. Особливо вирізнялось покаяння царя. Паралельно це була й церемонія тимчасової відмови від царської влади. Спершу цар знімав з себе атрибути царської влади (згідно міфу, вони були дані йому з неба богами) і передав їх у храм. Корона і скіпетр з іншими царськими орнатами¹⁴ вилучались в царя і покладались на циновку перед богом. Потім верховний жрець шмагав батогами царя, який стояв навколішках перед святилищем. На святі визначалась як доля царя, так і всієї Вавилонії. Якщо цар плакав, то це віщувало щасливе правління наступного року, якщо ж ні, то правління мало перерватися, а цар ставав намісником. Тільки після цього у звичайній сорочці, з дарами він прямував до храму, щоб там покаятись у скоєних гріхах та обіцяв бути слухняним у виконанні божої волі (іноді більше одного дня). Потім священнослужитель повертав цареві інсигнії¹⁵ [7]. Далі, мабуть, виконувалось театралізоване дійство, в якому Мардук у виконанні царя перемагав Тіамат і знову створював світ.

Наступним дійством Новорічних свят, отриманим вавилонянами у спадок від шумерів, — це обряд «священного шлюбу». Він здійснювався на вершині зиккурату Есагіла, що був «помешканням» бога Мардука і його дружини. Входить в помешкання бога, де знаходилось золоте ложе, крісло, стіл верховного божества, дозволялося лише жерцям [7]. Жриця, яка брала участь в цьому таїнстві, вважалась божественною істотою.

¹⁴ Орнат — (лат. ornatus) — царський одяг при виконанні релігійних обрядів.

¹⁵ Інсигнії — найчастіше дорогоцінні предмети, що є ознаками влади (атрибути державності), гідності, спеціальної відзнаки.

На сьомий день відбувалися урочистості, присвячені радості з приводу звільнення Мардука з полону темних сил. Прості люди у цей день забивали безліч свиней, що були у вавилонян та ассірійців символом ворожих сил [5].

«Ніч на восьмий день звичайно присвячували ворожінню аби дізнатися про свою долю у наступному році. Запрошували додому різних ворожбитів, чаклунів, магів і віщунів» [8, с. 18]. День ознаменовувався жертвопринесенням вівці, яка була земним втіленням злого чудовиська Кінгу, яке супроводжувалось хвалебними гімнами Мардукові у виконанні жерців.

Крім кривавих і безкровних жертвопринесень, процесій і містичних церемоній, служба супроводжувалась музикою і співом — використовувались кімвали, флейти, 11-струнні арфи. Співаків і музикантів при храмі зазвичай було сім [7].

Традиційним для Дворіччя ще з шумерського періоду був релігійний зв'язок божества зі своєю статуєю. Тому головними діючими особами на святі стають статуї. Так зі сховища храму Есагіла жерці діставали золоту статую Мардука, його трон і вносили їх, разом зі статуями інших богів, на вулицю, яка вела до «дороги процесій». Після цього статуї бога та його дружини ставили на розкішні золоті човни і несли до іншого храму — «Палати долі», що розміщався з північної сторони за царським палацом у Вавилоні, — куди на той час прибував і цар. Вздовж всього шляху співали гімн, що прославляв бога Мардука. Цар очікував прибуття статуї на порозі храму.

На дев'ятий день свята статую переносили до головного храму Вавилону «Біг-Акі-то» — Жертовного дому. Тут вона стояла два дні, і люди зносили до неї свої жертвовні дари. Тут же на десятій день урочистостей святкувалася перемога Мардука над Тіамат.

Ніч з десятого на одинадцяте знову присвячувалася ворожінню. В цю ніч бог Мардук сідав біля золотого столу на «місце милосердя», а решта богів збиралися перед ним і чекали, яку долю він їм напроорокує.

Вранці статуя Мардука вирушала у зворотному напрямку: спочатку до «Палати долі», потім до храму Есагіла, а звідти на корабель, що плив каналом до Євфрату.

Уздовж каналу проходила священна вулиця Аї-буршабу, якою йшли всі учасники процесії: жерці всіх рангів, заклинателі, тлумачі снів, а також гості, що приїхали на урочистості, та прості мешканці Вавилону. На березі Євфрату всі зупинялися і чекали, коли прибуде у човні син Мардука — бог Набу. Після цього вся процесія знову поверталася до храму Есагіла, куди повинні були внести статую Мардука. Таким чином жерці храму Езіда в Борсіппі безпосередньо впливали на політичне життя народів Вавилонії. Якщо під час святкування Нового року статуя божества Набу¹⁶ не прибувала до Вавилону вчасно для зустрічі зі статуєю Мардука, то цар не міг бути обраним царем. Таким чином щорічно статуї богів святковою ходою проносили через подвійні дев'ятиметрові ворота, присвячені богині Іштар — головному жіночому божеству Вавилону, богині скорботи і кохання — по «Дорозі процесій» з одного храму в інший — син відвідував батька, який частину шляху проводжав його.

Після завоювання Вавилону ассірійцями войовничий цар Синахериб (705—681 рр. до н. е.) намагався заборонити святкування Нового року у Вавилоні. Але вавилонське свято трансформувавшись знайшло своє місце у ассірійській культурній традиції: відзначали Новий рік по-вавилонськи навесні і присвячували головному богові ассірійського пантеону Ашшурові. На декількох клинописних табличках збереглася оповідь про святкування Нового року в Ассирії — свято розпочиналося в середині вересня і присвячувалось богові Ашшурові — богу війни, головному божеству войовничих древніх ассірійців. Верховним жерцем Ашшура, відповідно, й організатором свята був сам цар Ассирії.

Окрім щорічних свят, царі нерідко призначали екстрені — з нагоди освяти нових храмів чи військових перемог. Після вдалого військового походу цар складав богам звіт про похід, передаючи частину військової здобичі до храму. Ритуальним обов'язком царя було ритуальне полювання на левів: звірів випускали з кліток в огорожений парк, а цар повинен був поцілити їх стрілою або навіть убити ритуальним ножем. Безпеку царя забезпечували досвідчені лучники, а списаноці, що оточували марки, стримува-

¹⁶ Набу, в аркадській міфології бог писемного мистецтва і мудрості, покровитель писців, бог-покровитель міста Борсіппи, передмістя Вавилону.

ли натиск численних глядачів. Певною театралізацією характеризувалися і погребальні церемонії — процесія прямувала до місця захоронення під музику тур, барабанів і хору храмових співаків.

Наші знання про цю святково-театральну практику Єгипту та Межиріччя фрагментарні. Проте, можна стверджувати про безпосередній зв'язок міфології з культом, значне місце в якому займають релігійні масові свята. Вони стають частиною державотворчої системи, що допомагала контролювати почуття, формувати цінності й інтегрувати їх у вірування громади, що створювалися поколіннями. Давньоєгипетський театр був укорінений у культовій практиці й виставах жрецької еліти, його відрізняє сталість форм і змісту, що збереглися протягом тисячоліть, — нечисленність тем, символів і персонажів. Ідеологічна функція була в ньому домінуючою. Виконанням драм опікувалися жерці. Драми мали сакральний зміст і організаційно були пов'язані з проведенням свят.

Державний лад Вавилону відрізнявся від давньоєгипетського меншим значенням жерців як апарату державного управління, тут не склалася кастова організація жерців. Організація діяльності жерців була зразковою і слабо залежала від політичних колізій у державі. Хоча вплив жерців на суспільний розвиток був грандіозним, це пояснюється не тільки релігійними причинами, а й тим, що жерці були головними носіями культури.

Традиційною на великих святах була інтерактивна присутність статуй богів як матеріалізованого втілення божеств. Для їх транспортування часто використовували човен, який міг плисти річкою або каналом, а потім проноситися або провозитися вулицями.

Мізансценічно свята носили характер масової народної релігійної тріумфальної процесії із зупинками для виконання певних обрядових дій з елементами театрального мистецтва — музика, танець, драматична гра були невід'ємними елементами дійства. Сюжети драм відтворювали міфи. Вистави виконувалися впродовж декількох днів. Типовим було виконання у містеріях царем (фараоном) ролі головного бога.

Значне місце в святковій культурі Дворіччя займали твори музичного мистецтва.

Календарні строки святкування Нового року залежали від природно-кліматичних умов регіону, але так чи інакше були пов'язані з сільськогосподарською діяльністю.

1. Афанасьева В.К. Мардук / В.К. Афанасьева // Мифы народов мира: энциклопедия : в 2 т. — Т. 2: К-Я / гл. ред. С.А. Токарев. — М. : Сов. энциклопедия, 1982. — С. 110—111.
2. Иллюстрированная история мирового театра / под ред. Джона Рассела Брауна ; пер. с англ. А. Можяева, Н. Фальковская, В. Фомичев. — М. : БММ АО, 1999. — 582 с.
3. Клековкін О.Ю. Сакральний театр у генезі театральних систем : автореф. дис. ... д-ра мистецтвознав. : спец. 17.00.01 «Теорія та історія культури» ; 17.00.02 «Театральне мистецтво» / О.Ю. Клековкін. — К., 2003. — 24 с.
4. Магія. Мистецтво: терміни та поняття : енциклопед. вид. : у 2 т. : Т. 2: М-Я / Сергій Данилович Безклубенко. — К. : Інститут культурології НАМ України, 2010. — 256 с.
5. Міфи стародавнього Єгипту, Індії, Китаю, Вавилону / пер. з рос. ; упоряд. О.Д. Бухаренко. — Одеса : Маяк ; РІНО, 1995. — 53, [3] с. — (Сер. «Шкільна програма». — Кн. 2).
6. Обертинська А.П. Історія масових свят : навч. посіб. / Анеля Петрівна Обертинська. — К. : НМК ВО, 1992. — 128 с.
7. Тураев Б.А. История Древнего Востока. Т. 1 / Б.А. Тураев ; под редакцией В.В. Струве, И.Л. Снегирева — Ленинград : Социально-экономическое, 1935. — С. 340.
8. Я пізнаю світ: Свята різних народів: Дит. енцикл. / авт.-упоряд.: І. Полянська, Н. Юніна ; худож.: А. Снігирьов, Ю. Станішевський. — К. : Школа, 2003. — 176, [4] с.
9. История древнего Египта. Праздники [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://kidsoft.ru/arch-2005/files/web_design/wd_21/prazdniki.htm
10. Карп В. Еврейский театр от Авраама до Авраама Гольдфадена [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://vkarp.com>.

Kateryna Yudova-Romanova

HISTORICAL SURVEY OF MASSES' FESTIVALS IN THE ANCIENT WORLD: PHARAONIC EGYPT, SUMER, OLD BABYLON, ASSYRIA

The article has been dedicated to a research-work on some peculiarities of masses' festivals in the context of socio-cultural development of Ancient Egypt and Mesopotamia. Author has systematized the knowledge on masses' festivals in the mentioned historical cultural regions and their roles in the development of civilization; comparative study as for organizing and realizations of events has been given.

Keywords: masses' festival, theatricalized walk, festival ceremony, religious mistery, Ancient Egypt, Sumer, Old Babylon, Assyria.

Екатерина Юдова-Романова

ИЗ ИСТОРИИ МАССОВЫХ ПРАЗДНИКОВ ДРЕВНЕГО МИРА: ДРЕВНИЙ ЕГИПЕТ, ШУМЕР, ДРЕВНИЙ ВАВИЛОН, АССИРИЯ

Статья посвящена изучению особенностей массовых праздников в контексте социально-культурного развития Древнего Египта и Двуречья. Автор систематизирует знания о массовых праздниках в этих историко-культурных регионах, их роль в развитии цивилизации, сравнивает особенности организации и проведения.

Ключевые слова: массовые праздники, театрализованная процессия, праздничная церемония, религиозная мистерия, Древний Египет, Шумер, Давний Вавилон, Ассирия.